

УДК 398(079.5)883Кул.

Жанна Янковська

**ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ ЯК СПОСІБ
УСВІДОМЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ТВОРЧІ СТОСУНКИ П. КУЛИША З УКРАЇНСЬКИМИ
ФОЛЬКЛОРИСТАМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ –
СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.**

У статті означено стосунки П. Кулиша із українськими фольклористами ХІХ ст. (в тому числі й письменниками, котрі записували фольклор). Ці стосунки були (деякі листовні, а то й заочні, як, наприклад, із М. Гоголем) досить цікавими, плідними, неординарними і важливими для становлення і діяльності самого П. Кулиша як фольклориста.

Ключові слова: П. Кулиш, український фольклор, фольклористика, М. Гоголь, М. Максимович, О. Бодяньський, М. Костомаров, А. Метлинський та ін., взаємовплив, співробітництво, “Записки о Южной Руси”, журнал “Основа”.

Yankovs'ka Z. The investigation of folklore as factor of recognition of cultural identity: relations of P. Kulish with Ukrainian folklorists of XIX century.

The article is reflecting relations of P. Kulish with Ukrainian folklorists of XIX century (and with writers which wrote a folklore). These relations were (some of them were written, some were indirect for example with M. Gogol) very interesting, creating, unusual and important for development and working of P. Kulish as a folklorist.

Key words: P. Kulish, Ukrainian folklore, study of folklore, M. Gogol, M. Maksymovych, O. Bodyanskyi, M. Kostomarov, co-influence, cooperation, “Zapiski o Yuzhnoy Rusi”, magazine “Osнова”.

Янковская Ж. Изучение фольклора как способ осознания культурной идентичности: творческие отношения П. Кулиша с украинскими фольклористами первой половины-середины ХІХ века.

В этой статье отслеживаются отношения П. Кулиша с украинскими фольклористами ХІХ века (в том числе и писа-

телями, которые записывали фольклор). Эти отношения были (некоторые в письмах, иногда и вовсе заочные, как, например, с Н. Гоголем) очень интересными и важными для становления и деятельности самого П. Кулиша как фольклориста.

Ключевые слова: П. Кулиш, український фольклор, фольклористика, Н. Гоголь, М. Максимович, О. Бодянский, Н. Костомаров, А. Метлинский, взаимовлияние, сотрудничество, “Записки о Южной Руси”, журнал “Основа”.

Усвідомлення власної культурної ідентичності неможливе без пізнання народної творчості власного етносу. Як і у інших народів, в українців цей процес довгий час знаходився на рівні усної передачі із покоління в покоління творів фольклору. На початку ХІХ ст. українська фольклористика починає виділятися в окрему самостійну галузь наукових знань як така, що передбачає не лише фіксацію народних творів, але й аналітично-теоретичний аспект їх вивчення. І звичайно ж, провідниками цієї науки стали відомі письменники того часу, які усвідомлювали цінну усної народної словесності.

Важливу роль у становленні української фольклористики як науки відіграв Пантелеймон Олександрович Куліш – письменник, поет, журналіст, історик, перекладач і фольклорист – людина дуже освічена, неординарна особистість свого часу. На його формування як фольклориста і письменника надзвичайно великий вплив мало наукове оточення, спілкування з творчими особистостями, серед яких у нього були вчителі-наставники, друзі-одномудці, порадики, а іноді й суперники, але особливо ті, які мали безпосереднє відношення до збереження українського фольклору та студій із ним. Так само і він впливав на навколишніх своїм високим інтелектом, переконаннями, трепетним ставленням як українця і науковця до народної творчості. Зокрема, цікаво проаналізувати із сучасного погляду стосунки П. Куліша із першими дослідниками українського фольклору.

П. Куліша відносять до культурно-історичного напрямку в українській фольклористичі, яка, маючи вагомий досягнення в галузі народознавства, визначила і відповідний напрям у літературі. У межах цього напрямку в добу романтизму національна ідея проявляється через всебічне захоплення усною народною

творчістю і через виявлення особливостей її в культурі кожного народу. Реалізується цей напрям у збиранні етнографічних та фольклорних матеріалів, їх публікації, вивченні, у фольклоризації художньої літератури. Ідея національної самоідентифікації вимагає в той час від українських фольклористів створення певної системи народознавчих поглядів, в яких би відображалася потреба самостійного існування нації. Я. І. Гарасим у авторефераті до дисертації “Культурно-історична школа в історії української фольклористики” пише: “Головними заслугами культурно-історичної школи є: 1) опрацювання історико-генетичної методології; 2) нагромадження великого культурно-історичного матеріалу та досвіду текстологічного аналізу; 3) побудова історії фольклористики на об’єктивно-наукових засадах; 4) своєрідна еластичність доктрини, що дозволяла сприйняття нових ідей і проходження певної еволюції, а також зумовила її здатність до відгалужень, які формували нові напрями в науці, методи і школи” [2; 7]. Теоретично осмисленою ця школа була лише наприкінці ХІХ століття. Твори письменників першої половини цього століття за своїми ознаками лише практично належать до неї. Які критерії вважалися при цьому основними? Професор М. Наєнко наголошує, що “ішлося відтак про всебічний і цілісний підхід до твору, про єдність у ньому змісту і форми, про зв’язок його з фольклором і історичною епохою, що було принциповим положенням формованої тоді історичної школи літературознавства” [12; 320].

П. Куліш був представником і провідником цієї школи. А його спілкування з відомими людьми, не байдужими до українського фольклору, безпосереднє чи й непряме, а через листування чи навіть творчу спадщину, багато в чому визначало напрям діяльності в межах визначених принципів, і в ході такого спілкування змінювалися погляди та методи студій з усною народною словесністю, аж до зорганізування власної школи та наукових видань у її межах, а також творчих трансформацій фольклору у власну художню творчість.

Як відомо, ще у гімназійні роки П. Куліш захоплювався творчістю М. В. Гоголя (1809-1852), з яким у нього на якомусь етапі синтезу творчої біографії можна визначити деякі спіль-

ні риси. Про близькі особисті стосунки цих письменників ми свідчень не маємо. Знаємо тільки, що після смерті Миколи Васильовича Куліш близько познайомився з його матір'ю, часто бував у неї в помісті і, зрештою, став його першим біографом. Він опублікував статті: “Несколько черт для биографии Николая Васильевича Гоголя” (Отечественные записки. – 1852. – Т. 81), “Выправка некоторых биографических известий о Гоголе” (Отечественные записки. – 1853. – Т. 86. – № 2), а також “Опыт биографии Николая Васильевича Гоголя” та “Записки о жизни Н. В. Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем” (Т. 1-2, Спб., 1856). Останнє видання упорядковане П. Кулішем і надруковане під псевдонімом Николай М. з його примітками.

У нарисі “Жизнь Куліша” зазначено: “Року 1857 прохала Куліша Гоголева мати, щоб видав “Сочинения и Письма” її славного сина. За сю працю поступила йому десятий процент чистої прибилі, як її пощитано, три тисячі карбованців, тільки щоб якнайхутчіш скінчити. Принявсь Куліш за діло і зробив його у три місяці: рукописі до ладу позводив, коментарі поробив, листи всі розібрав і впорядкував. Хто спогляне на шість здоровенних томів і зміркує, що один чоловік у такий короткий час видав більш двохсот аркушів великого в 8°, той зрозуміє, з якої міцної сталі викований наш худорлявий козак” [9; 257]. Це було видання “Сочинения и Письма Н. В. Гоголя” (Т. 1-6, Спб., 1857) зі вступним словом, поясненнями українських слів і примітками.

Зараз ми можемо говорити не лише про трансформацію реалій української дійсності в повістях Гоголя (цю тенденцію спостерігаємо і в творчості Куліша), ми так само впевнено можемо назвати його українським етнографом і фольклористом. У критико-біографічному нарисі Н. Крутикової та Д. Іофанова наголошується, що в “ніжинський період” накреслюються демократичні тенденції у світогляді Гоголя. Про це свідчили його постійний інтерес та співчутливе ставлення до простих людей, активна увага до народного побуту і фольклору. Гоголь дуже часто відвідував передмістя Ніжина – Магерки, де в нього було чимало знайомих серед селян. Він любив бувати на їхніх весіллях, цікавився їх повсякденним життям, уважно прислухався

до українських пісень та приказок [8; 9]. Вільно й широко користується Гоголь у своїх повістях сценами з інтермедій, вертепних дійств, мотивами та образами українських народних пісень і казок. Він не обмежувався відомими йому даними з народної творчості й етнографії, уважно стежив за фольклорними виданнями, що виходять з друку, і все життя збирав пісні, повір'я, нові етнографічні матеріали. У його творах із гідною подиву “життєвістю” оживає світ давніх міфологічних уявлень та вірувань українців. Наприклад, біограф Гоголя М. В. Попович пише, що можна навести багато прикладів того, наскільки точно відображав Гоголь етнографічно-фольклорні реалії. Так, “червона свитка і свиняча пика” з “Сорочинського ярмарку” сприймалися поколіннями читачів як веселі жарти, а майже через сто років після Гоголя учений-етнограф Зеленін виявив, що червоний одяг і образ свині у народній свідомості – атрибути “нечистих” покійників, зокрема померлих чаклунів [Див. за вид. 18; 63].

Буваючи у рідній Василівці, Гоголь упорядковував сімейний архів, писав, а також працював над записами українських пісень, які робила для нього мати. У збірці М. Максимовича 1834 року “Українські народні пісні” близько 150 записів належить Гоголю. Це величезна праця, гідна справжнього фольклориста, і П. Куліш належно поцінував це у працях про письменника, та й сам ішов подібним шляхом. Фольклористична діяльність у М. Гоголя тісно переплітається з його оригінальною творчістю. У цьому, можливо, він є найпершим прикладом для П. Куліша, який на кілька десятиліть пізніше стає на літературну стежку.

Досить чітко окреслив оточення П. Куліша в контексті естетики романтизму С. В. Савченко, який писав, що дуже цікавим був той поетичний “ореол”, в якому уявляли собі українську старовину перші діячі в галузі української етнографії, фольклористики та літератури: кн. Цертелєв, Максимович, Срезневський, Костомаров, Пассек, Бодяньський, Куліш та інші. Дослідник також наголошує, що хоч вони значно ідеалізували народну творчість, але “цим же особам українська етнографія зобов'язана і першими дослідними вивчення народного життя,

вірувань, звичаїв і першими записами пам'ятників усної творчості” [19; 176].

Першим етнографом, який звернувся до вивчення української народної словесності, вважається князь М. А. Цертелєв (1790-1869), який зупинився саме на одній з її найцікавіших сторін – епічних думках, вважаючи, що епічні твори містять хронологічну, історичну, глибинну та іншу різноманітну інформацію про етнос, і у 1819 році видав збірник “Опыт собрания старинных малороссийских песней”. Відомо також, що Цертелєв цікавився пісенним фольклором інших слов'янських народів, робив переклади. П. Куліш був знайомий із збірником та поглядами М. А. Цертелєва і, можливо, що вперше дізнався про них від свого вчителя – М. Максимовича, бо відомо, що Цертелєв і Максимович довгий час листувалися (це листування опубліковане у “Вестнике Европы” за 1827 рік). В одному із цих листів (відкритому) князь писав до Максимовича: “Хто хоче придати, якщо можна так сказати, народного колориту своїм творам, той не повинен вважати за пусте вітчизняні легенди і пісні, але зобов'язаний вслухатися у них як можна більше” (Вестник Европы. – 1827. – № 12. – С. 272). Максимович же вимогу самотності літератури на народній основі пов'язував, як видно із його праць, насамперед з потребою пізнати “дух” народної творчості, бо в ній відбилися культура, характер, благородство простої людини. П. Куліш познайомився з М. Максимовичем (1804-1873) у 1839 році, вступаючи до Київського університету, хоч своєю збіркою пісень, виданою у 1834 році, Максимович справив незабутнє враження і мав великий вплив на Куліша ще у гімназійні роки. Відомо, що передмову автора до видання “Малороссийские песни” (1827) видатний український історик М. Грушевський назвав “маніфестом українського народництва” [3; 2]. Можна вважати, що ця передмова є разом з тим програмним документом культурно-історичної школи, адже в ній автор наголошує на історизмі українського фольклору, його національній самотності, художніх особливостях та зв'язку з літературою. Вчений також звертає увагу на відображення в українському фольклорі емотивних порухів та фантазії народу: “Настав, здається, той час, коли пізнають іс-

тинну ціну народності... В цьому відношенні великої уваги за-слуговують пам'ятники, в яких якнайповніше виражалася б народність: це є пісні – де звучить душа народу, і казки – де відсвічується фантазія народна. В них часто бачимо повір'я, звичаї, характер і нерідко події дійсні, які в інших пам'ятниках не збереглися...”[10;111]

Після видання збірки 1827 року, де було вміщено 130 пісень, М.Максимович продовжував займатися українським фольклором і його кореспондентами стають Гоголь, Куліш, Срезневський, Шпигоцький, Бодянський та інші. У листах цього періоду та передмові до видання 1834 року проходить думка, що у нього вже є дві з половиною тисячі пісень і уривків. Крім того, Максимович придбав записи померлого перед тим археолога-народника Зоріана Доленги-Ходаковського, багаті на пісні обрядові, особливо весільні. Маючи таку велику кількість матеріалу, дослідник запланував видання, що складалось би з чотирьох частин і містило б пісні билинні та побутові, жіночі, “гулливья” та обрядові.

Стосунки П. Куліша і М. Максимовича з часом змінили свій характер. У листах до О. Бодянського та І. Срезневського гострий на слово Куліш іноді не зовсім коректно відзивається про свого вчителя. На думку дослідника В. Данилова, розходження Куліша з Максимовичем можна пояснити й деякою різницею в напрямку їх ідей: “Максимович був, – пише В. Данилов, – органічний українець, але його суспільно-політична ідеологія була перейнята офіційним напрямком в дусі Уваровської формули. ...Куліш був представником національного українського радикалізму... З таким ідейним розходженням Куліш і Максимович рано чи пізно повинні були і самі розійтися” [5; 22].

Ще працюючи викладачем у Луцьку, П. Куліш знайомиться із збірниками І. Срезневського (1812-1880) та П. Лукашевича (1806-1887). Ці видання справили на письменника яскраве враження багатством вміщеного у них матеріалу. Із Срезневським Куліш пізніше підтримував стосунки, мав спільні задуми (які, на жаль, не всі здійснилися), листувався. Заслуга І. І. Срезневського як фольклориста-етнографа полягає в тому, що він видав збірник “Запорожская старина” (1833-1838) та, разом із

І. Росковшенком, “Украинский альманах”.

Велика довголітня дружба з'єднувала П. Куліша із ще одним шанувальником старовини, вченим-істориком, мовознавцем-славістом, фольклористом Осипом Бодянським (1808-1876), який піклувався виданням багатьох творів П. Куліша, сам вів записи українських народних пісень і казок. Він надсилав Кулішеві на заслання книги із своєї бібліотеки. У нарисі “Жизнь Куліша” про Бодянського записано: “Куліш вельми хвалить свого ученого мужа за його сильний характер. Такі, мовляє, люде тихим робом своїм і щоденною науковою працею вславляють рідну Україну краще, ніж великомовні патріоти, що тільки наших супротивників дратують” [9; 254]. О. Бодянський, як і Куліш, друкувався під багатьма псевдонімами прийнятими українським народним “духом”: Бода-Варвинець, Ісько Матиринка, І. Мастак. Сам полтавчанин, він ніколи не цурався рідного краю і рідної мови, а, працюючи в Московському університеті, надзвичайно багато зробив для видання творів своїх земляків-українців. Неодноразово у статтях наголошував на абсолютній несхожості української та російської народної поезії, давав характеристику українським пісням, досліджував фольклор інших слов'янських народів. Саме Бодянський, перебуваючи в 1837-1842 рр. у науковому відрядженні в південно- і західнослов'янських країнах, встановив зв'язки з П. Й. Шафариком, Я. Колларом, В. Ганкою, В. Караджичем та ін., був близький до слов'янофілів. У 1845 році О. М. Бодянського обрали секретарем “Общества Истории и Древностей”, а з 1846 року під його керівництвом праці цієї організації почали видаватися у формі “Чтений”. Автор згуртував навколо себе групу науковців-патріотів, до числа яких належав і П. Куліш, який ділився з Бодянським усіма своїми творчими планами, успіхами й невдачами, саме він друкує впорядковані Кулішем Літописи Самовидця та Грабянки.

Дисертація О. Бодянського називалася “О народной поэзии славянских племен”. Незважаючи на час, у який він жив, учений вже тоді відкидав будь-яке схилення перед іноземщиною. У своєму дослідженні стосовно цього він пише: “Минула вже пора звабних ідей космополітизму... Минула вже пора мавпу-

вання... Ні, в теперішній час... всякий народ хоче залишатися тим, чим він є, чим він може стати..., хоче бути собою, жити своїм корінним життям, мислити своєю головою, відчувати своїм серцем, бажати своєю волею...” [Див. за вид. 6; 24].

Відомо також про тісні стосунки О. Бодянського з М. Максимовичем у московський період життя останнього. Після від'їзду Максимовича на Україну вони довгий час листувалися. Ці листи опубліковані в журналі “Киевская Старина” № 7-9 за 1899 рік [15; 24].

Варто згадати видання фольклористом збірки стилізованих українських казок під назвою “Наські українські казки” (1885), де Бодянський виступає під псевдонімом Іська Матиринки. Але найбільше зусиль у цьому напрямі він приділив підготовці збірника українських народних пісень, записаних ним і його братом Федором. Брати Бодянські збирали пісенний матеріал в основному у 1830-1850 рр. на Полтавщині, Київщині та Чернігівщині. Багато пісень записано від рідних. Хоч на цій території збирали фольклор також Максимович, Куліш, Білозерський, Метлинський, Маркович, все ж у найбільшій кількості одиниць до нас дійшло зібрання Бодянських.

Цілком закономірно може виникнути запитання: чому, маючи в руках такий багатий матеріал і будучи безпосередньо причетним до видавничої справи, О.Бодянський відтягував зі своїм збірником? Частково це можна пояснити тим, що саме в цей час пісенних збірників побільшало (відомі видання І. Цертелєва, М. Максимовича, А. Метлинського, І. Срезневського, пізніше – Я. Головацького, “Записки о Южной Руси” П. Куліша). Тому, можливо, О. Бодянський готував більш сконцентроване фундаментальне видання, аби не повторюватись. Крім того, що, коли простежити в цей період за перепискою І. Срезневського, П. Куліша та О. Бодянського, то можна припустити, що це мав бути синтезований збірник пісенного фольклору з усіх їхніх колекцій. П. Куліш 21 серпня 1846 року писав О. Бодянському: “Ви ще не знаєте, що я, Срезневський, Метлинський і Костомаров з’єднали свої збірники українських пісень в один, і тепер займаємось вказуванням усіх варіантів по різних списках, так щоб ні одне слово не загинуло, на Максимови-

ча мало надії. Він і сам не видає, і своєї колекції не випустить. Але ви, я впевнений, приєднаєтесь до нас” [16; 398]. Із наступного Кулішевого листа від 1 вересня 1846 року можна зрозуміти, що Бодянський відмовив йому, очевидно, тому, що готував власне видання, на що Куліш відповів: “Відмова в повідомленні мені пісень не лише не засмучує мене, але захоплює. Друкуйте! (Тільки ради Бога, відмічайте, де яка пісня записана і не складайте із двох однієї). Можливо, і я схилю Срезневського та Костомарова передати Вам наш збірник” [16; 407]. Мабуть, Куліш заручився такою згодою, бо пізніше стало відомо, що він “надіслав О. Бодянському чимало особисто зібраних текстів народних пісень (чи не той це рукописний збірник Куліша, що, за згаданим повідомленням М. Азадовського, зберігається в Москві, у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки – раніше Всесоюзної ім. Леніна? – примітка – Ж. Я.), запис весілля із Стеблева, зроблений 1845 року С. Левицьким, а також пісні, записані В. Білозерським, копію пісенного зібрання з Волині М. Костомарова” [Див. за вид. 6; 29]. А І. Срезневський в листі від 17 вересня 1846 року повідомляє О. Бодянському, що “пісні неісторичні віддав Кулішеві” [Див. за вид. 6; 30]. Можна думати, що, одержавши таку масу фольклорного матеріалу, Бодянський взявся за його впорядкування і комплектування збірника. На жаль, ця робота не була завершена вченим, і після його смерті сконцентровані у нього записи потрапили в різні руки. Доля багатьох зошитів невідома. Зібрання пісень Бодянських, що збереглися, упорядкували і видали тільки у 1978 році А. Ю. Ясенчук та О. І. Дей під назвою “Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських”.

У 50-х роках стосунки П. Куліша з О. Бодянським похолоднішали через досить дріб’язкову суперечку (відображено у листах цього періоду). Але Куліш завжди залишався високої думки про Бодянського, тому, коли одержав звістку про його смерть, то написав у листі до А. Ф. Кістяківського: “Про смерть Бодянського ми прочитали в “Московских Ведомостях”, незабаром після одержання книги “Чтений”, на якій надруковано: “1877, книга перша (сота)”. На сотні таких томів не соромно і спочити сном вічним. Бодянський може про себе сказати: “Те-

чение жизни скончах и веру соблюдох”. Як науковець, він був високоморальною особистістю... Коли я жив у засланні, Бодяньський прислав мені багато книг із своєї бібліотеки, за моїми повідомленнями про те, які мені потрібні. А книгами він дорожив “аки зеницею ока” [14; 19].

Добре налагоджені стосунки у справах збирання та публікації народних творів були у П. Куліша з А. Л. Метлинським (1814-1870), який у 1848 році випустив за своєю редакцією “Южный русский сборник”. Але основною його фольклористичною працею стала збірка “Народные южнорусские песни” (1854). Матеріал до цієї збірки був зібраний не лише Метлинським, а й його рідним братом Семеном, також доставляли йому записи М. Білозерський, П. Куліш, Марко Вовчок, С. Д. Ніс та інші. Усім їм автор висловив вдячність на початку збірки. У книзі вміщено 800 пісень (150 варіантів). На цю збірку було дуже багато відгуків та рецензій, в яких загалом дано було високу оцінку виданню, хоч і вказувалось на недоліки. А Метлинський у передмові до неї писав: “Нинішній праці нашій, надіюсь всякий віддасть справедливість, хто тільки може зрозуміти, що значить добросовісне видання тексту народних творів. Крім його записування особисто і через інших, потрібно було співставити велику кількість списків, відокремити багато пісень однакових, невірно записаних, слабких, вже надрукованих, варіантів неправильних, визначити вимову при різноманітності правопису, визначити і означити смисл і зв'язки в мові через розділові знаки, встановити розділ віршів, придумати систему, яка б об'єднувала різнорідні пісні і підвести під неї ці пісні” [11; 11-12].

Публікуючи “Записки о Южной Руси”, П. Куліш часто посилається на варіанти творів, опублікованих у збірнику Метлинського, зауважує, які власні записи публікував у ньому.

У значно ближчих творчих і дружніх, хоч не завжди однакових та однозначних стосунках був П. О. Куліш з М. І. Костомаровим (1817-1885). Саме Костомаров одним із перших в українській фольклористиці зробив спробу періодизації пісенного фольклору в монографії “Историческое значение южнорусского народного песенного творчества”, виділяючи чотири пері-

оди його розвитку: первісний (дохристиянський), дружинно-князівський (докозацький), козацький, післякозацький (селянський). У низці найвидатніших розвідок із народознавства, світоглядних, космологічних та релігійних уявлень слов'ян дохристиянської епохи стоїть “Слов'янська міфологія” М. Костомарова.

Із П. Кулішем у М. Костомарова виникали суперечки передусім на ґрунті історичних досліджень і припущень. У 1880-х роках журнал “Киевская Старина” опублікував низку статей про стосунки Куліша з Костомаровим. 1885 року Куліш послав Ф. Лебединцеву (редактору часопису) окремого листа щодо цих публікацій і статтю-”опровержение, в видах излечения нашей (пишущей) украинской братии от езуитства, которое оно ненавидит и которому однако ж часто, в своем ослеплении псевдопатриотизмом, подражает” [Див. за вид. 4; 8]. Це спростування Куліша вийшло під заголовком “Брошенный из-за угла камень”. Після даної публікації налагодилися дружні стосунки журналу з родиною Кулішів, і Пантелеймон Олександрович вислав Лебединцеву для опублікування в часописі копію невідомої ще тоді автобіографії Т. Г. Шевченка.

Тогочасна епоха дала Україні багато талановитих яскравих особистостей. Виникнення ідейних та інтелектуальних суперечностей між ними було явищем цілком природним. Як відомо, не зовсім однозначними були стосунки у П. Куліша і з Т. Г. Шевченком (1814-1861). Про їхні взаємини у часи радянської влади було написано дуже багато. Охрестивши Куліша “буржуазним націоналістом”, його характеризували як антипод Шевченка. Однак уже зараз можна сказати, що дрібні образи на літературній ниві між цими двома геніальними людьми насправді ж не стали причиною їхньої ворожнечі. П. Куліш вважав Шевченка найбільш достойним в галузі поетичного мистецтва, собі ж (і цілком справедливо) надавав перевагу в галузі теоретичного осмислення літератури. Але стосовно взаємин Куліша і Шевченка уже вироблено негативний стереотип. Щоб довести протилежне, потрібно провести окреме дослідження, яке ґрунтувалося б на неспростованих доказах і фактах, а таких є досить. Як би не було, протягом усього життя вони під-

тримували дружні творчі стосунки, незважаючи на тінь дрібних суперечок. Адже, як відомо, Шевченко був старшим боярином на весіллі Куліша. Олександра Білозерська, дружина Куліша, віддавала усе своє віно на те, щоб організувати поїздку Шевченка за кордон (через арешт вона не здійснилася). Куліш, коли Шевченко ще був на засланні, друкує у своїх “Записках о Южной Руси” його поему “Наймичка”, хоча без зазначення імені автора; посилає йому туди літературу, в тому числі і цю фольклорно-етнографічну збірку, “Чорну раду”, епілог до неї. Збереглося і їх листування цього періоду, в якому немає й тіні ворожнечі, а лише дружня довіра. Хоч Шевченко мало записував і досліджував фольклор, Куліш вважав його поезію найвищим зразком народності в літературі і неодноразово вказував на це. Саме він виголосив своє відоме “Слово над гробом Шевченка”. А в промові “Гадки при святкованню осьмих роковин Шевченкової смерті” на Шевченковому святі у Відні 1869 року він говорив: “Іс кінця в кінець України можна тепер усякому розпізнати, в кого в серці є правда, а в кого її нема. Не питай, не розвідуй про чоловіка, який він; довідайсь тільки, чи любить, чи цураєцця Шевченка. Се буде певна ознака чистивости особи” [Див. за вид. 20; 16].

Серед приятелів П. Куліша – фольклорист С. Д. Ніс (1829-1901). Будучи якось у Чернігові, Куліш відвідав його оселю і був захоплений цією людиною: “Дуже приємна людина – Ніс... Це ім’я буде в нас безсмертне. Це така людина, якої й історик, і поет найбільше потребують. Між народом він свій, без найменшої натягненості. Супроти його я вже джентельмен, тобто відрізнений від народу недостатністю народного виховання. Він учиться в народу, і чудесно вчиться. Вищого за нього немає етнографа” [Див. за вид. 13; 97-98]. То була найвища похвала для людини, коли Куліш її назвав етнографом. Письменник та С. Д. Ніс довго листувалися і зберігали дружні стосунки. Частина їх листування надрукувала “Киевская Старина” за 1899 рік. У листах Куліш найчастіше звертався до С. Д. Носа: “Голубе мій волохатий та буркітливий, Степане Даниловичу!”. В листі від 15 липня 1860 року Куліш пише Носу: “Чую я через людей, що Ви, пане курінний, написали про чумаків, та й

дуже гарно. То прошу Вас – присилайте скоріше в “Основу”, та й наказуйте, щоб без мого прогляду нічого Вашого не друкувати і який би не вийшов мій прогляд, так уже тому й бути. Поки моєї снаги, буду Вас іще де кого од фалши словесної обороняти і половину од чистого зерна одвіювати” [7; 8]. Крім того, в архіві П. Куліша (ЦНБ України ім. Вернадського, ф. 1, од. зб. 338, № 10) зберігається рукопис у 18 аркушів – записи народних казок (1854. Конотоп, с. Понори), на якому вгорі є напис рукою П. О. Куліша: “Усього казок 10. од Носа”.

Деякі прислів'я, приказки та пісні, записані С. Д. Носом, опубліковані у збірниках А. Метлинського та П. Чубинського. Він також автор оповідань із життя селян і козаків, розвідок з етнографії та народної медицини.

У рік смерті етнографа журнал “Киевская старина” (№ 1-3) у статті “Конотопская старина по устному преданию” звертає увагу на етнографічні зошити С. Д. Носа, тут же публікуючи деякі витяги із них.

Спільниками Куліша у справі збирання фольклору були М. М. Білозерський (1833-1896) – брат його дружини Олександри Білозерської-Куліш та Лев Жемчужников (1828-1912) – російський художник, фольклорист, який своєю працею чимало прислужився для України. Фольклорні записи М. Білозерського були опубліковані також у згаданій збірці А. Метлинського та збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864). У додатку до збірника А. Метлинського було вміщено складені Білозерським “Правила при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів та ін.” і “Список кобзарів (бандуристів) та лірників”. Рукопис його праці “Про кобзарів” і список кобзарів (108 сторінок) зберігається в ІМФЕ НАН України [1; 1-108]. Там само зберігаються багато неопублікованих фольклорно-етнографічних матеріалів. Частина його рукописів також знаходиться у фондах ЦНБ України ім. Вернадського. Ці дані говорять про те, що М. Білозерський, хоч і спілкувався з багатьма фольклористами, видавцями, проте в основному працював самостійно. Фольклористична ж праця Л. Жемчужникова здійснювалась головним чином під керівництвом П. Куліша. Зібрані ним пісні та думи були опубліковані в журналі “Основа”

(1861, № 10), а казки та легенди – у II томі “Записок о Южной Руси” Куліша. Л. Жемчужников, як і Куліш, був особисто знайомий з Остапом Вересаєм, намалював його портрет. Є відомості, що Жемчужников один із перших записував думи з мелодіями, але ці записи мелодій не збереглися. У своїх спогадах фольклорист записав, що історію не можна зрозуміти, не зрозумівши пісень, тобто їх треба прочитати і мелодії їхні прослухати; “тоді тільки можна сказати собі, що я трохи розумію народ” [Див. за вид. 17; 15].

Відомо, що в цей період Пантелеймон Куліш підтримував дружні стосунки з Марком Вовчком (1833-1907) та О. Марковичем (1822-1867). Імена цього подружжя стоять поруч з такими збирачами та видавцями народної творчості, як М. Максимович, А. Метлинський, О. Бодянський та ін. Окремі їх записи публікувалися у збірках названих фольклористів. А власне зібрання їхніх записів було майже готове наприкінці 40-х років (маємо на увазі “Двісті українських пісень” у записах Марка Вовчка). Незаперечним залишається той факт, що опис індивідуального стилю інформаторів вперше опублікований П. Кулішем, хоч в архіві О. Марковича також зберігаються записи про постаті інформаторів, на жаль, до сьогодні належним чином не опрацьовані.

П. Куліш, як і всі попередньо названі фольклористи, був також знайомий із записами патріарха української фольклористики Зоріана Доленги-Ходаковського (1784-1825), які тільки у 1974 році були опубліковані О. І. Деєм. Відомо, що із записів Доленги-Ходаковського робили копії О. Бодянський, М. Максимович, а також наявні копії, зроблені П. Кулішем. Їх використовували для своїх збірників А. Метлинський, П. Лукашевич інші. Звичайно, якби це зібрання повністю було видане у часи Цертелева (а воно становило приблизно 2 000 одиниць) – це була би подія неординарна. Але й сьогодні колекція пісень Доленги-Ходаковського – цінний пам’ятник старовини, своєрідна пісенна енциклопедія України на межі XVIII-XIX ст. У той час у такій жанровій різноманітності не була зафіксована поезія жодного слов’янського народу.

Фольклористична діяльність таких діячів, як А. Метлин-

ський, П. Куліш, О. Бодяньський, І. Срезневський, П. Лукашевич та ін. відбувалася на тлі всеслов'янського відродження, що знайшло відображення в літературі і ґрунтувалося на вивченні народної старовини, історії, легенд, поезії, мови і, разом з тим, вивчалася в порівнянні цих реалій із змістом відповідних у інших слов'янських народів. У цей час зростає увага польських фольклористів до української пісенності. З'являються збірники із записами українських пісень Вацлава із Олеська (Залеського), Казимира Войціцького, Жеготи Паулі. Великою подією стало видання сербських пісень Вука Караджича, словацького збірника Шафарика, відомою була діяльність В. Ганки, Я. Коллара, Я. Чечота, Х. Ботева, Л. Штура.

Романтизм як напрям, мабуть, і був таким багатим, бо виростав із фольклору. Українська народна творчість стала джерелом для багатьох слов'янських літератур. Так, у другій половині 30-х років з перекладами та переспівами українських пісень і дум у віленських альманахах виступив Адам Пенькевич. Ці переклади стали його основним літературним доробком. У середині 40-х років велику кількість польських перекладів українських народних пісень опублікував у своєму збірнику Ян Чечот. Адам Словиковський надрукував у польському перекладі збірку українських пісень, зібраних ним на Волині. Високу оцінку українському фольклору давали А. Міцкевич, Ю. Словацький тощо.

Процеси відродження національних культур та взаємопроникнення, взаємодії між ними на тлі романтизму, які в першій половині ХІХ ст. проходять дуже інтенсивно, в надзвичайно короткий термін помітно змінюють духовне обличчя цих слов'янських країн. Саме в цей час, розвиваючи вітчизняну фольклористику, сформувалося коло українських вчених-славістів (П. Гулак-Артемовський, І. Срезневський, О. Бодяньський, М. Максимович, М. Костомаров, А. Метлинський, П. Куліш).

У літературі романтизму звернення до фольклору безпосередньо пов'язане з категоріями народності, народної психології, що проявляються у використанні народних звичаїв, повір'їв, традицій. М. Максимович у передмові до збірки “Малороссийские песни” писав, що народна творчість є важливим

джерелом для створення національної літератури. У цей період головним чином відбувається засвоєння фольклору, образи якого трансформуються в оригінальних творах. Саме в особі Куліша та його творчій діяльності вбачаємо відображення загальних тенденцій схематично окресленого нами періоду, з його чітко вираженим фольклорним спрямуванням. У природній послідовності П. Куліш пройшов усі ступені представника романтичного напрямку у літературі: від збирання та записування фольклору до публікації фольклорно-етнографічної збірки “Записки о Южной Руси”; від фіксації народних творів до трансформації фольклорної свідомості у своєму письменницькому доробку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белозерский М. О кобзарях и списки кобзарей. – ІМФЕ, ф. 3-6, од. зб. 376, арк. 1-108.
2. Гарасим І. Я. Культурно-історична школа в історії української фольклористики // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1996.
3. Грушевський М. “Малороссийские песни” М. Максимовича і століття наукової праці // Україна. – К., 1927. – Кн. 6 (25).
4. Данилов В. П. А. Кулиш и “Киевская Старина” под редакцией Ф. Г. Лебединцева. Отдельный оттиск из журнала “Украина”. – К., 1907.
5. Данилов В. П. О. Куліш і М. О. Максимович // Україна. – К., 1926. – № 5.
6. Дей О. І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських // Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К., 1978.
7. Из писем П. А. Кулиша к С. Д. Носу (1860-1899) // Киевская Старина. – Т. LXV. – № 4-6, апрель.
8. Крутикова Н., Іофанов Д. М. В. Гоголь (критико-біографічний нарис) // Гоголь М. В. Твори в трьох томах. – К., 1952. – Т. І.
9. Куліш П. Жизнь Куліша // Куліш П. Твори в двох томах. – К., 1994. – Т. І.
10. Максимович М. Передмова до збірки “Малороссийские песни” // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. Книга перша. – К., 1996.
11. Метлинський А. Л. Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского. – К., 1854.
12. Наєнко М. Період нової літератури і формування історичної

школи в літературознавстві // Наєнко М. Українське літературознавство. Школи, напрями, тенденції. – К., 1997.

13. Петров В. Романи Куліша // Вітчизна. – 1991. – № 6.

14. Письма П. А. Кулиша к А. Ф. Кистяковскому // Киевская Старина. – 1902. – Т. LXXVII. – № 4-6, апрель.

15. Письма О. М. Бодянского (1808-1876) // Киевская Старина. – 1899. – Т. XVI. – № 7-9, июль.

16. Письма П. А. Кулиша к О. М. Бодянскому (1846-1877) // Киевская Старина. – 1897. – Т. LVIII. – № 7-9, сентябрь.

17. Попова Л. И. Лев Михайлович Жемчужников. – К., 1961.

18. Попович М. В. Микола Гоголь. – К., 1989.

19. Савченко С. В. Русская народная сказка. (История собирания и изучения). – К., 1914.

20. Студинський К. Слідами Куліша. – Львів, 1928.